

Hycklande och tystande – hinder för ett demokratiskt samtal

Bengt-Åke Wennberg

Under en hearing om arbetsmiljö som sändes i TV kastade en åhörare fram en tanke som gjorde arbetsmarknadsminister Sven-Otto Littorin svarslös. Hon frågade – ”Måste en god arbetsmiljö vara lönsam?”. Frågaren skapade en förflyttning av fokus. Hon föreslog en annorlunda topik. Hon gjorde det som på engelska kallas ”reframing”. Hon antydde att arbetsmiljö lika gärna kunde diskuteras med utgångspunkt från att människor måste må bra i arbetslivet som att verksamheterna måste vara lönsamma.

Sven-Otto Littorin svepte över frågan genom att säga att det naturligtvis är värdefullt om de två aspekterna kan kombineras och att det som sagts under konferensen visade att så var fallet. Littorin gjorde frågan till ett ”ickeproblem”. Därmed hade han också demonstrerat två hinder för ett demokratiskt samtal. Hycklandet – att man håller den goda arbetsmiljön högt, men om det skulle knipa så smäller lönsamheten högre. Tystandet – att man förklarar ett förhållande för en ”ickefråga” och därför kan leda samtalet bort från den.

Dessa sociala och språkliga mekanismer var temat för vårt seminarium Samarbetsdynamik Open i Degerfors 13-14 augusti. Deltagarna bestod av medlemmar i vårt kunskapsabonnemang. Denna text är min reflektion över det samtal som då fördes och vilka slutsatser jag tycker man kan dra av det.

Det har blivit tydligt för mig att resonemang om samtalande har samma behov av ”reframing” som samtal om arbetsmiljö. Jag har exempelvis alltid utgått från att samtal borde vara ”nyttiga” och att de skall leda till något. Så har vanligen varit fallet med alla mina egna samtal. Ur dessa har så småningom växt fram en insikt som leder vidare. Denna har gjort det möjligt att komma till rätta med ett eller annat som jag grubblat på tillsammans med våra klienter. Vi har kunnat presentera en ”kunskap” som varit av värde. Men vad händer om man ser det på ett annat sätt?

Kan det vara så att samtalandet har ett värde i sig? Kan det vara så att tanken att samtalandet skall leda fram till något skymmer något annat och viktigare. Det är denna utgångspunkt jag avser att pröva i denna text.

Det första som slagit mig är att en sådan utgångspunkt ger ett helt annat perspektiv på hycklande och tystande. Hycklande och tystande stoppar inte bara – som i den hearing jag refererade till – själva debatten och diskussionen. De hindrar också människor från att samtala.

Detta blir tydligare om man jämför med aktiviteten att ”spela ett instrument”. Man kan spela instrumentet för att framställa musik som andra tycker är vacker och vill lyssna på. Men man kan också spela ett instrument enbart för att det är en njutning i sig utan tanke på att spelandet ”skall leda till något”. Hycklande och tystande hindrar vissa musikstycken att frambringas. Någon kan tycka de är oljud eller skräp. Om detta är bra eller dåligt beror på vad man tycker om själva musiken. Men min poäng är att de också hindrar människor att spela på instrumentet. De dödar själva samtalandet. Jag menar att detta alltid är dåligt.

Vi har själva makten över samtalandet. Att sluta samtala på grund av andras hycklande och tystande är något vi själva låter ske. Det är något vi tillåter oss att göra mot varandra. Vi gör det utan att förstå att vi stödjer sociala och språkliga mekanismer som avvisar själva samtalandet. För att belysa denna ståndpunkt måste jag nämna något om det demokratiska samtalet och vad jag menar att detta har för natur och funktion.

Ett sätt att beskriva demokrati är att se den som kvalitativt två helt olika fenomen. Dels den *representativa demokratin* och dels *demokrati som process*. Den representativa demokratin handlar om att alla medborgare på olika sätt skall ges möjlighet att påverka och delta i samhällets ”beslutsfattande”. Demokratin skall garantera att vi medborgare får ett rimligt inflytande över hur för oss alla gemensamma frågor behandlas. Det kan exempelvis handla om lagar och förordningar som vi alla skall rätta oss efter, hur vi skall disponera gemensamma resurser, hur våld och polismakt skall användas, vilka typer av resonemang som skall betraktas som ”common sense”, vilka gemensamma moraliska levnadsregler vi skall ha etc.

Direkt demokrati innebär att alla skall ges möjlighet att vara med att påverka alla åtgärder och beslut som vi är berörda av. Den direkta demokratin har i allmänhet ansetts vara en olämplig, opraktisk och alltför komplicerad väg. Vi har därför anpassat oss till det som kallas representativ demokrati. Vi utser personer som för vår talan. Vi talar inte själva. Vi kan därför inte ha ett direkt inflytande – varken på beslut eller det som det talas om. Vi är tvungna att påverka skeendet indirekt. Det är för att detta *indirekta* inflytande skall kunna vara verksamt som det behövs demokrati som process.

Demokrati som process handlar om de procedurer med vilka vi är eller kan göras delaktiga *i samtal* om för oss gemensamt viktiga frågor. Det handlar då inte om att komma fram till något. Det handlar heller inte om att påverka besluten eller ge förslag till beslut och åtgärder. Vi är inte utsedda att ge överheten tips, synpunkter och stimulans. Det handlar om att vi, för att överleva som sociala medmänniskor, måste få samtala om viktiga frågor för att därigenom kunna orientera oss om vår samtid. Först då kan vi självständigt ta ställning till förhållanden vi möter i vårt liv.

Många förhållanden formas utan vår medverkan av beslutande organ och olika institutioner. De är pålagda oss utifrån. Vi måste då alldeles på egen hand transformera de sociala förhållanden och beslut som är följden av sådana beslut och pålagor till hur dessa skall hanteras i vårt eget liv och vår vardagliga samverkan med andra. Omvänt måste vi ur denna nära praktiska samverkan och genom vår förståelse av vår vardag forma de demokratiska processerna så att beslut och åtgärder blir kongruenta med vad vi som medborgare ser som angeläget och nödvändigt nu och i framtiden.

Om vi inte erbjuds att delta i en demokrati som process – det vill säga demokratiska samtal – så blir vi handikappade i vår samhällliga och sociala funktion. Om alla samtal handlar om vad som skall beslutas, vilka lösningar som gäller och vem som har rätt och vem som har fel så uppstår alienation – främliggörande. Vi förlorar då stadgan i våra vardagliga ställningstaganden. Vi kan förledas av tillfälliga politiska opinioner och kollektiva känslostormar. Vi blir lättare att manipulera och vi förblir okunniga om hur vi skall förstå och uttolka de fordringar och påbud som i demokratisk anda läggs på oss.

Dilemmat som uppstår i skärningspunkten mellan dessa två former av demokrati kan exemplifieras med dagens debatt om mohammedbilderna. Beslut om vad som får sägas och vad som inte får sägas kan naturligtvis ske på ett rent demokratiskt sätt om man håller sig till den representativa demokratin. Lagar kan stiftas. Det skulle genom sådana lagar vara fullt möjligt att begränsa yttrandefriheten. Detta har bland annat föreslagits av vissa talespersoner för den muslimska gruppen.

Ser man däremot demokrati som en process är själva samtalet om kränkningarna – det vill säga om hur och på vilket sätt man känner sig kränkt – av grundläggande värde för oss alla. Sådana samtal gör det möjligt för oss alla att orientera oss om hur andra tänker, känner, tror, ser världen och tänker sig att kunna agera och reagera på olika händelser. Utan själva provokationen – men också utan samtalandet som en följd av den – blir vi alla dummare och mindre kapabla att vara ”goda” medborgare.

Känslor kan förstås inte undvikas. Motreaktioner kan få vådliga effekter. Fördomar kan spridas och manifesteras i våldsamma yttringar. Provokationer kan därför gå överstyr hur försiktig man än försöker vara. Men frågan är vad som kan sägas vara i så hög grad kränkande och konfrontativt att ett tystande genom den representativa demokratin kan anses vara motiverat.

Detta är först och främst en fråga för oss som inte blir kränkta och som inte provocerar. Det är vi som blir undanhållna ett samtal som vi borde få ta del av och som kan göra att vi förstår frågan bättre. Vi måste ställa oss frågan vad vi ur vår medborgerliga synpunkt tycker skall motivera ett ”tystande”. Det är vi som måste reagera när det går för långt i den ena eller andra riktningen. Det är vårt samtal med varandra som inte får tystas eller trivialiseras. På vårt seminarium använde vi justitiekansler Göran Lambertz inlägg i ”Sommar i P1” som ett prototypiskt exempel.

Lambertz hade utifrån en gedigen utredning av fall som fått resning i högsta domstolen kunnat konstatera att skälen till att personerna blivit oskyldigt dömda var att poliser ljugit och att domstolen slarvat vid bevisprövningen. Ytterligare informella kontakter inom polisen och med domstolar hade övertygat honom om att det sannolikt på grund av liknande orsaker

- satt fler oskyldigt dömda i våra fängelser,
- fler poliser än de som fanns representerade i utredningen ljuger för att få dem de anser skyldiga fällda
- fler domstolar än de som fanns i utredningen sannolikt slarvar med bevisprövningen

Han påstår inte – vilket är hans poäng – att detta är ett systematiskt förekommande ”mönster” inom poliskåren och domstolsväsendet. Han konstaterar emellertid att för de enskilda personer som drabbas är det allvarligt nog att de fall som han uppmärksammat faktiskt finns. Han ser detta förhållande som ett problem vare sig frekvensen av dessa händelser är 1% eller 25%.

Jag tolkar honom så att han menar att problemet är att det utifrån medborgarens synpunkt är slumpmässigt vem som kan drabbas även om sannolikheten skulle vara liten. Det faktum att det händer i tillräckligt många fall gör att man i *varje* enskilt fall kan misstänka att det kan hända. Det är således förhållandet att enskilda medborgare *kan komma att tro* att de inte behandlas juste som försvarar det seriösa arbetet för alla dem som arbetar i rättsväsendet.

Om en enskild medborgare på goda grunder kan misstänka att en ojuste behandling kan inträffa just i dennes fall rubbas förtroendet för rättsväsendet i sin helhet. Procenttalen spelar då mindre roll. Vad som skapar förtroende är inte den låga frekvensen utan att personer i rättsväsendet i alla led *ständigt och kontinuerligt uppmärksammade och påtalar* eventuella missgrepp. Det får inte förekomma något tvivel om att varje misstanke till sådana missgrepp lyfts upp och att de eventuella missförhållanden som påtalas omedelbart åtgärdas. Skulle det förekomma att man förstår att sådant av olika orsaker ”tystas ner” är detta katastrofalt för förtroendet.

Detta är därför inte ett statistiskt problem. Det har inte att göra med om vissa missköter sig och om de bara är ett fåtal. Sprider sig åsikten – på det sätt som Lambertz uppfattar det när personer ringer till honom och berättar vad som händer – så kan det slutligen bli så att allt fler i allt större grad ”mörkar” för poliser och åklagare och vägrar att medverka. Det blir en ond spiral. Därefter är rättsväsendet korrumperat.

I detta perspektiv – det vill säga att man skall kunna lita på att varje medborgare i just sitt enskilda fall kommer att behandlas så rättssäkert som går – är det hyckleri att använda argument som ”att det trots allt inte förekommer så ofta”, ”att vi i Sverige är bättre än andra länder” etc. Hyckleriet består i att man inte vill eller kan uppmärksamma de enskilda fallen, utforska hur de uppkommer och ingripa i dem när man upptäcker att det händer något olämpligt. Jag uppfattade att det var denna brist i rättsväsendet som Lambertz ville lyfta fram. I detta budskap låg konfrontationen.

Lambertz ger i sitt radioprogram många exempel på hur man aktivt försökt ”tysta” honom. Personer på höga ansvariga poster i samhället har dessutom öppet uttalat en önskan att ”få tyst på honom”. Man har också aktivt med hjälp av massmedia sökt misskreditera honom. Det är förståeligt att Lambertz är upprörd.

Det är dock inte Lambertz besvär som upprör mig mest. Jag vill fokusera på en helt annan fråga. De som engagerar sig på detta sätt för att tysta Lambertz måste förstå att de är ute på djupt vatten. Den fråga som då måste ställas är hur det kan komma sig att så ansvarsfulla, kunniga och säkert moraliskt högtstående personer blir så provocerade av Lambertz uttalanden att de känner sig tvingade att ta till denna typ av ojusta manövrer. De måste ju innerst inne förstå att de agerar olämpligt. Ännu mer förbryllande för mig är varför omvärlden – och inte minst massmedia – reagerar på hycklandet och tystandet som man gör och spelar med i elakt spel.

Det verkar på mig som om man i omvärlden ser de aktuella aktörernas agerande som helt rimligt och försvarbart trots att Lambertz själv och hans familj drabbas hårt av debatten som sådan. På seminariet konstaterade vi att man utifrån ett forskningsperspektiv kan säga att omvärlden genom sitt agerande utövar ett slags *språkligt våld* mot Lambertz. Detta språkliga våld är ofta effektivare än fysiskt våld och minst lika skadligt. I den norska arbetsmiljölagen har exempelvis just av detta skäl införts en passus om integritetskränkning.

Man kan förstås alltid hävda att Lambertz får skylla sig själv. Han har, som han själv påpekar, "bjudit upp till dans". Att man får skylla sig själv är för övrigt standardargumentet vid våldtäkt. Den vanligaste åsikten – också i domstolar – är exempelvis att kvinnan får skylla sig själv om hon bjuder ut sig. Vad värre är – det är också den typ av resonemang som medför stora psykiska skador hos den mobbade i de fall av mobbning vi känner till.

Varken mobbaren eller åskådarna ser sig som skyldiga till det som händer. De blev bara provocerade. De uppfattar sig som fria från skuld. Det är den mobbade som är den skyldige och som kan klandras. Kanske inte för vad man är eller gjort utan för hur man reagerat på angreppen. Man borde inte ha kämpat emot. Man borde ha abdikert och förklarat sig skyldig.

Vi vet nu att mobbning kan liknas vid ett vargdrev. Vargarna jagar flocken och skiljer ut den svagaste. Denne kan sedan övermannas just genom att denne är ensam och oskyddad medan vargarna är många. Mobbing utförs således enbart om och när mobbarna inser att man lätt kommer att vinna och att den mobbade är och kommer att förbli ensam och försvarslös.

Poängen med mobbing är således att skaffa sig en lättköpt och närmast garanterad seger. Man känner sig då tuff och kraftfull och stärker därmed sin bristande självkänsla. Detta tycks också vara fallet i den typ av diskussion som höll på att växa upp kring Göran Lambertz. Meningen verkade vara att han skulle förlora. Anklagelserna haglade.

Det massmediala intresset för dessa drev bygger på att deras läsare verkar gilla och stimuleras av sådana verbala gladiatorspel. De, liksom åskådare till mobbing, verkar inte uppfatta deras allvarliga bakgrund. Man tror – kanske felaktigt – att det är en match mellan likvärdiga motståndare.

Jag har inget emot denna typ av underhållning. Den dans som Lambertz bjuder upp till måste enligt min mening emellertid genomföras på ett acceptabelt sätt. Dansandet måste vara ett nöje i sig. Dansen får inte innebära att någon av de dansande skadas allvarligt och kanske får men för livet. Det är så vi i alla fall ser på kampsporter.

Just denna dans har emellertid också en annan viktig funktion. Samtalen är viktiga för oss andra. De skall av detta skäl inte stoppas, korrumpas eller leda till blodvite. Det är okunnigheten om detta grundläggande demokratiska förhållande som leder till ett hyckleri. Vi åskådare måste påpeka motsägelserna. De som deltar i mobbingen säger sig vilja värna yttrandefrihet och demokrati men agerar på ett sätt som motverkar båda. Det är kring detta förhållande som det kanske krävs en ”reframing” av samtalet av samma typ som jag började med att beskriva.

Jag återgår till Lambertz budskap. Hans påståenden är väl belagda. Det är inte mycket att säga om dom. Han är dessutom duktig advokat och vet hur han skall välja sina ord och sina argument. En *debatt* enbart på hans villkor blir därför svår att vinna. Om spelet handlar om att komma fram till vem som har rätt så har Lambertz bara genom sitt ingångsdrag tillsansat sig ett övertag.

Så som jag ser det handlar det således varken från Lambertz eller hans opponenter sida om att diskutera och analysera sakfrågan – även om detta vore värdefullt. Båda vet att ett sådant samtal inte kan leda någon vart. Det kan i varje fall inte föras i och genom massmedia. Därför hamnar man i ett dödläge. Andra åtgärder måste vidtas. Tystandet och hycklandet firar triumfer.

Missförståndet hos oss åskådare – och kanske också hos massmedia – ligger i att vi ser de samtal som skall föras som demokratiska i meningen att vi andra skall ”lägga oss i” hur rättsväsendet sköts. Det är förstås Lambertz arbete att lägga sig i det – men det är inget som *vi andra* eller massmedia egentligen kan ha synpunkter på. Om debatten formas på det sätt som man gjorde blir vi en publik vars enda uppgift blir att heja på den ena eller andra. Sedan blir vi glada när ”vårt lag” vinner.

Vi inser förstås alla att rättsväsendet inte kan skötas med direkt demokrati. Rapporten som Lambertz tagit fram är sannolikt mycket bra men otillräcklig för att vi som utomstående skall kunna ha synpunkter på hur någon i rättsväsendet sköter sitt jobb. Skulle vi vilja påverka detta får vi lita till våra demokratiskt valda representanter – som i detta fall varit förvånansvärt passiva. Om man undantar Bodström som försökte tysta ner Lambertz.

Jag har istället ställt mig frågan: ”Vad händer om vi ser Lambertz påstående i perspektivet av en *demokratisk process*?” Samtalen som en följd av detta borde i så fall inte handla om vem som gjort rätt eller fel, vem som varit moralisk eller omoralisk, vem som borde avgå och vem som borde stanna kvar, hur kampen har förts etc. Vad vi alla borde ges möjlighet att samtala om och förstå genom Lambertz inlägg är hur dagens rättsväsen och vårt samhälle egentligen fungerar.

Intressanta frågor för oss är exempelvis: – Vad är det som gör det så svårt för poliser att lagföra dem som måste lagföras så att de måste ljuga? – Vad kan medverka till att domstolar inte kan eller kommer att kunna göra ett så grannliga jobb som vi hoppas på? Många frågor av denna art trängs i mitt huvud. Jag menar att en god belysning av sådana frågor är nödvändiga för oss medborgare om vi skall förstå hur vi alla ”kan hjälpa till” att värna rättssäkerheten.

Vi måste exempelvis som fullvärdiga medborgare kunna ta ställning till:

- Vad kan vi uppmärksamma som negativa tecken på dålig rättssäkerhet?
- Hur kan vi var och en av oss bidra till att lagföringen blir bättre?
- Vilket underlag kan domstolar behöva, och som vi bidrar till, och hur kan vi bidra till att detta blir rättvisande – både när det gäller innehåll och sakkunskap?
- Hur vi kan utnyttja de demokratiska medel vi har om vi vill påverka vem som beslutar om vad i vårt rättsväsende och om vi vill påverka de processer genom vilka besluten växer fram?

Om de demokratiska samtalen om sådana frågor tystnar så blir vi blinda. Därför måste vi uppmärksamma allt hycklande och tystande. Vi får inte låta oss påverkas av det. Vi måste när sådana mekanismer aktiveras omskapa samtalet, byta fokus, ändra topik och kräva att samtalet fortsätter och fördjupas bortom besserwissersynpunkter, organisatoriska lösningar och frågan om vem som gjort rätt och vem som gjort fel. Det är i och genom demokratiska samtal om hur vårt samhälle och vårt arbetsliv fungerar vi vill komma till tals och komma till vår rätt. Att öva oss i att initiera och att föra sådana samtal är en av ambitionerna med kunskapsabonnemanget.